

Brauch Magda

„A szent tűz, amely minden rosszat megemészti”

Gondolatok Móricz Zsigmond
Úri muri című regényének olvasásakor

Az *Úri muri* című regény, mely 1927-ben jelent meg, a szerző írói munkásságának második korszakához tartozik. Központi kérdése — akárcsak e korszak más regényeié — a dzsenti mint társadalmi réteg hanyatlásának realiztikus ábrázolása. Ez az alkotói periódus a *Légy jó mindhalálig* című, 1920-ban keletkezett művel indul, amely — több korábbi véleménnyel ellentétben — korántsem gyermekregény (az iskolások csak azt jegyzik meg belőle, hogy a fiúk megették a cipőkenőcsöt), hiszen a kis Nyilas Misi körül ott található az egész korabeli társadalom — a felnőttek világa, ahova vágyott, és annak bírálata. Az *Úri muri* előtt három évvel keletkezett *Kivilágos kivirradtig* egyetlen dárídós éjszaka történetében mondja el az *Úri muri*-ban később kiszélesített képet.

A téma tehát készen állt Móricz írói kelléktárában, amikor a regényhez hozzáfert. A legelső kocsmai jelenetből megtudjuk, hogy a cselekmény indításának időpontja a „Millennium nagy esztendejének” június 7-i napja, péntek. S mivel a zárójelenet vasárnap hajnalra esik, nem négy átmulatott nap története a regény — ahogyan korábban jelezték az irodalomkritikák —, hanem csak kettő vagy még annyi se. Az való igaz, hogy ebbe a rövid időszakba számos esemény belefér, de ezek egy része szimultán is lejátszódhatik.

A helyszín egy poros alföldi város és annak tanyavilága, ahol a nyári kánikulában — aratás előtt — csend és unalom honol, de már az első kocsmai jelenet felveti a regény összes problémáit. Itt ismerjük meg a főszereplőt és három fontos mellékszereplőt is. Azonnal kiderül, hogy a főhős, Szakhmáry Zoltán külön ember, mint üres lelkű, semmittevő barátai: Csörgheő Csuli és Borbíró, viszont komolyabb gondokkal is küzd: „Annyi baja s annyi keserősége van, kezdi nem bírni, nem bírni! Mit akarnak már vele az égbeliek, hogy ennyit raknak rá...” — morfondírozik, mialatt társai tréfákon törnek csak a fejüket. Csörgheő Csuli, a fő tréfacsináló mester előbb becsapja a kopoltyusi parasztokat, majd — hirtelen ötlettel — kinevezi a kocsmában megjelent idegen úriembert, Lekenczey Mukit külügyminiszternek, és ez ad alapot a meginduló zajos mulatozásra, kicsapongás-

ra. Az ismeretlen Lekenczey ugyan csak könyvvigéc, de maga is a lecsúszott dzsentri tagja, így szívesen beleegyezik szokatlan szerepébe: egyrészt eszköz az urak kezében, ürügy a további tréfákra és multságokra, másrészt gyakran az író szócsöve is. Elmondja elképzeléseit egy fásított, öntözött Alföldről, bírálja a kietlen, elmaradott állapotokat. Szavainak nincs hatása az urakra: „Ráérünk” — válaszolja neki Csuli —, „legyen a gyerekünknek is valami dolga meg multságára.”

A mulatozás egyelőre csendesesen indul, Csuli kiviszi az idegent előbb a városi házába, majd a tanyájára. Itt tudjuk meg, hogy őt is nagy veszteség érte: sertésvészben 76 disznaja pusztult el, de ő mégis mulat. „Megtréfálja” a szegény cigányasszonyokat is, nem veszi őket emberszámba, és csak akkor komorul el, mikor kedvencét, a nagy kant is utoléri a vész. Ebbe valósággal belebetegszik, elküldi vendégeit. Jellemző rá feleségének megjegyzése: „biztos volt benne, hogy a gyereke után nem szenvedne ennyire.”

Csuli vendégei egyelőre Zoltán tanyáján kötnek ki, ahol az olvasó még alaposabban megismeri a főhős gondjait. Mintagazdasággal próbálkozik, és ez meg is látszik a tanyán, mely valóságos paradicsomkert az alföldi pusztán. Szereti a földet, a gazdálkodást, de kuruc őseitől — akik nem lettek hazaárulók, inkább Rákóczit követték a bujdosásba, annak idején — már csak 300 holdat örökölt. Ez még nem szegné kedvét a gazdálkodástól, de akadályozza őt bonyolult szerelmi élete. Mivel felesége vissza akarja tartani a kezdeményezéstől, nem tud társa lenni a gondokban, eltávolodik tőle, és beleszeret egy kis summáslányba, Szabó Rozikába, aki nem csak szép, de eszes és tehetséges is, de Zoltán mindenki elől elrejt, haszontalan üvegházi virágként őrzi a hátsó szobában, semmiféle jövőképpel nem biztatja. Rozika ráébred helyzetének kilátástalanságára, a feleségnek tudomására jut a titkos viszony, így a főhős mindkét asszonyt elveszíti. Közben anyagi gondokkal is küzd, nem tudja kifizetni a csugari parasztokat sem, akik tavasszal dolgoztak a földjein, és követelik járandóságukat. Ismét Csuli űz „úri tréfát” a parasztokkal. A regényben kevés szerep jut a népnek, de ennyiből is kiténik a parasztok úrgyűlölete és az urak lebecsülő, semmibe vevő magatartása. Úgy viselkednek velük szemben, mintha egy más, alacsonyabb rendű emberfajtaéhoz tartoznának, akikhez nincs, nem is lehet semmi közük.

A muri következő állomása — Zoltánék családi nagy jelenetének lezajlása, a feleség számonkérése után — a kaszinói jelenet. Ezt az író felhasználja az alföldi város jellegzetes alakjainak bemutatására. Megismerjük a falusi tanítót, aki a gyermekeket magáncéljaira használja, a közvagyont elzsebelő főügyészt, az idehelyezett tanárokat, orvosokat, ügyvédeket, akiknek tehetségét, tettvágját már elfojtotta a város poros levegője. Mind elparlagiasodtak, hasonlóvá váltak Csulihoz és társaihoz. Zoltán, aki valóban ki tudott volna válni ebből a társaságból, mert tudatosabb náluk, látja helyzetének tarthatatlanságát. Tudatában van különbség voltának, de tudja, hogy egymagában semmit sem tehet: „Zoltán maga elé meredt. Oly óriási felelősséget érzett magán, s annyira egyedül volt e pillanatban... Har-

colni?... Miért?... Kiért?... Harcolni azért, hogy az asszonynak megmutassa, hogy mégis valami volt, amit csinált?...

Kietlen volt az egész élete s irtózatos, hogy mi fenyeget.”

Mivel világosan látja, hogy ebből a válságból nincs kiút, maga is csatlakozik a többiek duhajkodásához. Részegen egy szekérre ülnek az urak, és dalolva végighajtanak az egész városon. Ekkor hívja meg Zoltán az egész társaságot a maga tanyájára, és kijelenti: olyan muriban lesz részük az uraknak, amilyen még nem volt.”

Az utolsó nagy jelenet valóban a regény tetőpontja: itt van az egész úri világ, tökrészezen, már jóformán senki sem tudja, mit beszél, min nevet, de folytatja az evés-ivást. Zoltán csak fizikailag van jelen, nem figyel a mulatozókra, továbbra is saját gondjai gyöttrik. A hajnal jeleit látva így gondolkodik: „Jön az új nap, jön az új gond — mondta magában. Új nap. Mit hozhat az új nap? Holnap vasárnap s jönnek a csugariak a pénzükért... Ezt hozza az új nap...” (...) „Ott állott szemben a hajnallal, s mereven mosolygott, lent a lába előtt folyt a bacchanália. Mi ez? Világ vége?”

Mikor Borbíró észleli, hogy Zoltánra vigyázni kell, mert „nincs Istennel”, és kárt fog tenni magában, már késő. Zoltán végletes tettehez közvetlenül még hozzájárul Csuli válasza: „Á, gyáva ez ahhoz”.

„Zoltán elsápadt s végigborzongott, megvonaglott s elkiáltotta:

Az én nótámat: „Ég a kunyhó!”...

Ezután az égő gyufát a nádak alá tartva felgyújtja a tanyáját, de a részeg társaság tovább táncol. Ezalatt Zoltán felmegy a tornácra, és onnan lekiált:

„Csuli bátyám! ez ám a muri!... jó kis muri!... Úri muri!

Puska volt a kezében.

Most már hárman is rohantak, tízen is rohantak feléje.

S a tömeg csak bömbölte, hogy:

Ég a kunyhó, ropog a nád...

Gyáva ez ahhoz!?! — mondta Zoltán, s szíven lőtte magát.”

Szakhmáry Zoltán bukásának objektív és szubjektív okai vannak, de ez utóbbiak vannak túlsúlyban. Igaz, hogy közepesnek mondható birtoka nem tudja felvenni a versenyt a grófi mamutbirtokokkal — és ezt ő jól látja —, de a 300 holdon is tudott volna helyesen gazdálkodni. Ehhez azonban kevés az akaratereje és a küzdőképessége. A nép elől is menekül, elherdálja a parasztok bérét (szeretőjének adja), feleségét sem tudja meggyőzni igazáról. Valóban végképp kicsúszott lába alól a talaj, az olvasó is érzi: nem marad számára más út, csak az öngyilkosság.

A regényben kitűnően megfigyelhető az a sajátos móríci szerkesztésmód, amely a *Kivilágos kivirradtagnak* is jellemzője. A cselekmény látszólag összefüggéstelen, apró momentumokból áll, de az egymást követő dárídók mindvégig hordozói a regény mondanivalójának. Az író Szakhmáry tragédiájának csak az utolsó

részével ismertet meg, az előzményeket — a Rozikával való szerelem kezdetét, a tanya átalakítását — csak közben mondja el. A tragédia másfél éven át készülődött, érlelődött, és azokban a napokban robban, amikor Lekenczeyvel a tréfát rendezik, ami felbolygatja a várost: ekkor vonja őt kérdőre a felesége, ekkor kénytelen elkergetni Rozikát (aki amúgy szökésre készül), ekkor zaklatják adósságáért a parasztok stb. Ezek az események gyorsítják a tragédia kibontakozását, és lélektanilag is megmagyarázzák a főhős tettét.

A regény anekdotákkal átszótt anyagában helyet kap az egész egykorú világ valósága. Az író igyekszik a társadalomnak minden oldalát bemutatni. A vasútépítéssel kapcsolatban rámutat a dzsentrizmusra: az urak csellel elterelik a falvak, tanyák közeléből a vasutat, megkárosítva ezzel azok lakosait. A halastó létesítése alkalmat ad az írónak a kubikusokkal vált bánásmód leleplezésére.

Móricz nagy érdeme, hogy alakjait nem sematizálja, hanem gazdagon, színesen jellemzi, egyéníti őket. Elsősorban Zoltánt jellemzi sokoldalúan, alakjában igen sok a vonzó egyéni tulajdonság: kellemes, kedves, szeretetre méltó ember, a társaság központja: „Nevetett magában, ahogy dalolt. Oly különös volt a stílusa. Nem úgy dalolt, mint azok a széles előadók, akik egész testtel nekifeküsznek a nótának, s tele torokkal s színesen és lelkesen adják ki a tüdőből a hangot. Ezt is azzal az úri fölényvel csinálta, inkább csak elmondta a szöveget, s úgy mondta, hogy abban volt tréfa, volt gúny, volt öröm. Egész filozófia volt benne. Most is minden sorban magára ismert. Hogy is jutott eszébe ez a nóta. Ebben ki tudja önteni egész gőgös világnézetét.”

Csörgheő Csuli lelki ürességét az író kitűnően érzékelteti, sajátos humora mégis figyelemre méltó. „Nem szokott olcsón nevetni. Csak a szeme játszott” — így jellemzi, ám mégis mulattatók a regénynek azok a jelenetek, amelyekben Csuli a főszereplő: párbeszéde a részeg borbélyal, a feleségével, a kisfiával, a könyvügynök listájának aláírása a kaszinóban az urakkal stb. Ezek a jelenetek, valamint Csuli nagyfiának vadászkalandja, a hajnali pusztai költői ábrázolása rendkívül sokoldalúvá, olvasmányossá teszik a regényt. Végig észlelhető, hogy a szerző szereti ezt a tájat, s ha bírálja is, szereti is hőseit, elsősorban főhősét, talán azért, mert ekkor még a dzsentrizmus legjobbjában szeretne reménykedni. Hőse mégis elbukik, mert Móricz valójában ismeri a helyzetet: tudja, hogy Szakhmáryt — aki különb, mint társai — saját környezete menthetetlenül magával sodorja. Ezért égeti el a szerző — jelképesen — ezt az úri világot: „A tűz ropogott, az állatok, emberek veszettül bőgtek, ordítottak. A hajnalban az Alföld közepén egy tűzfáklya mutatott az égre, a tűz, a tűz, a szent tűz, amely minden rosszat megemészti.”

Így végződik Móricz Zsigmond második írói korszakának legnagyobb regénye.

Szente B. Levente

A régi kertben

Móricz Zsigmond és Bözödi György emlékére

Úgy hittem, Bözödön
csak a szalmakalapja maradt —
Amit később ismeretlenek elloptak.

Emléke, hogy Jolánt, Mózsit, Bágyi bát,
s még sorolhatnám —
Esténként a körtefa alatt
még egy nótára marasztalta,
hadd tudja meg a falu,
köszvény ide vagy oda, áll itt a bál.

Sokáig nézte, vajon a növekvő holdat
azon a szép estén hány kutya ugatja?
S hogy a nóta,
a vers
és egy-egy történet
a régi kertből kihajt-e majd valaha újra?

Hányszor elmondta:
— Gyurka, te:
„Tietek a világ legszebb gyalogútja!”

Újfalu és Bözöd között,
a régi ösvény fölött,
ha megálltak egy szusszanásra,
ők látták azt, amit mi nem:
talpuk alatt, ott van a világ minden csodája.
